

شناخت ویژگی‌های هنر و تمدن ایرانی در شهر گور ساسانی (۲۲۴م-۱۳۰۰م)

چکیده

شهر آخرین مرحله گسترش محیط زیست اولیه انسان شمرده می‌شود. شهرها تبلور نظام‌های فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی دوران خود هستند. شهرهای موجود در ایران سیر متنوعی را از نظر شکل‌گیری پشت سر گذاشته‌اند. بررسی پیشینه شهرسازی در ایران به عهد باستان می‌رسد. امروزه آثار از برخی از این شهرها برجای مانده است. شهر گور که ایجاد آن به دوره ساسانی می‌رسد یکی از این شهرهاست. شهر گور نمادی از تبلور و بروز نتایج روح انسان‌ها و عملکرد گردهمائی اجتماع ایرانی در شکل‌گیری و ساماندهی یکی از فضاهای مهم شهری در ایران اوایل عصر ساسانی است. شهر گور، نخستین شهری است که ساسانیان بنیان نهاده‌اند. مسئله‌ای که اینجا مطرح است امکان بازشناسی هنر و تمدن عصر ساسانی به واسطه بررسی این شهر تاریخی است. روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات در این مقاله، کتابخانه‌ای و تحلیل اسنادی است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که سیمای شهر گور؛ گویای شخصیت، سرنوشت و گذر تحولات تاریخی بر مردم این سرزمین است و شناخت آن در شاکله فرهنگ و تمدن ایران عصر ساسانی قابل تأمل است. شناخت شهر گور، صرفاً شناخت یک جغرافیا نیست؛ بلکه بازشناخت ارزش‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، هنر و معماری برشی از تاریخ است که از ذهنیت به عینیت درآمده و در قالب زیستگاه مردمی، شبکه‌بندی‌ها، خیابان‌ها، اماکن عمومی، آتشکده و رصدخانه مجسم شده است.

اهداف پژوهش:

۱. بازشناسی شهر گور به عنوان یک شهر باستانی.
۲. مطالعه و بررسی عناصر هنر و تمدن عصر ساسانی در شهر گور.

سؤالات پژوهش:

۱. شهر گور به عنوان یک شهر باستانی دارای چه مختصاتی است؟
۲. هنر و تمدن عصر ساسانی چه بازتابی در شهر گور دارد؟

کلیدواژه: شهر گور، فیروزآباد، شهرهای ساسانی، هنر و تمدن

مقدمه

ساسانیان در یک مقطع طولانی از تاریخ ایران در دوره باستان بر ایران حکومت داشتند و در این مدت استان فارس تبدیل به پایتخت اصلی آنها گردید. در این مدت شهر گور نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود و این اهمیت در دوره اسلامی نیز استمرار یافت. این شهر در طول دوره حیات خود رویدادهای بسیاری را شت سرگذاشته است. وقایع سیاسی همیشه در محیط جغرافیایی اتفاق می‌افتد و عوامل جغرافیایی ممکن است که بر روند وقایع تأثیر بگذارد، اما همیشه انسان است که نقش مهمی در وقایع سیاسی دارد. نظر به این‌که تفسیرهای تک بُعدی تاریخ برای تشریح کامل رفتار و عملکرد انسان، رسا و راضی‌کننده نیستند، شناخت جغرافیای تاریخی که موضوع آن، مطالعه تأثیر مکان بر سرنوشت تاریخ و تمدن است، ضرورت می‌یابد. شهر گور به‌عنوان یکی از مهم‌ترین شهرهای دوره ساسانی از تمدنی کهن و میراث فرهنگی درخشان برخوردار بود. رونق این شهر از دوره ساسانیان آغاز شده و تا دوره آل‌بویه ادامه داشته است؛ لذا با توجه به این مطلب هدف مقاله مذکور این است که با کمک گرفتن از اطلاعات ارائه شده توسط مورخان و جغرافی‌نویسان از یک طرف و داده‌های باستان‌شناختی سال‌های اخیر از طرف دیگر، جایگاه و نقش شهر گور را به‌عنوان یکی از بسترهای اصلی میراث کهن ایران زمین، که فراتر از مرزهای جغرافیایی آن زمان گسترش یافت، مورد بررسی قرار دهد.

درخصوص پیشینه تحقیق حاضر باید گفت تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است. با این حال تحقیقات متعددی درخصوص شهر گور به نوشته شده است. از میان تحقیقات ادوار اخیر می‌توان اطلاعات ارزنده‌ای از شهر اردشیر خوره استخراج کرد. از جمله کسانی که گزارش‌های ارزنده‌ای از مشاهدات خود ارائه نموده‌اند می‌توان به اقدامات باستان‌شناختی دیتربیش هوف (۱۳۶۶) و همچنین «بررسی سیستماتیک شهر اردشیرخوره» نوشته منتظر ظهوری (۱۳۹۳) اشاره کرد. در این دو اثر، شهر گور به‌صورت کوتاه و مختصر بررسی شده است. مقاله دیگری با عنوان «بررسی و تحلیل تخت نشین شهر گور؛ بنایی نه گند با کارکرد تشریفاتی» توسط جودکی و همکاران (۱۳۹۶) به رشته تحریر در آمده است. در این اثر به بحث معماری این شهر پرداخته شده است. اهمیت اساسی پژوهش حاضر این است که در آن تلاش شده با بیان جغرافیای تاریخی شهر گور، پویایی‌ها، پیدایش‌ها و صورت‌بندی‌های تاریخ و جغرافیا را به موازات یکدیگر و در کنش متقابل با یکدیگر مورد بررسی قرار دهد. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای و تحلیل اسنادی انجام گردید تا بتواند زوایای پنهان تمدنی شهر گور را در گستره تاریخ ایران روشن سازد.

نتیجه گیری

شهر گور از مهم ترین شهرهای ایالت فارس محسوب شده و هویت و شهرت سرزمین فارس از گذشته دور به واسطه این شهر و چند شهر بزرگ دیگر مانند پارسه، استخر، بیشابور و دارابگرد بوده است. شهر گور به دلیل قرارگیری در کنار رود تنگاب، زمین های حاصلخیز، آب و هوای خوب و قرار گرفتن در مسیر جاده تجاری شیراز به بندر سیراف، دارای اهمیتی فراوان است؛ به طوری که بیشتر جغرافی دانان به ارزیابی جغرافیای طبیعی، آب و هوا و شرایط مستعد آن پرداخته اند و این سرزمین را به عنوان یک منطقه مهم ستوده اند. بنابراین شناخت شهر گور، صرفاً شناخت یک جغرافیا نیست؛ بلکه بازشناخت ارزش های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، هنر و معماری برشی از تاریخ است که از ذهن به عینیت درآمده و در قالب زیستگاه مردمی، شبکه بندی ها، خیابان ها، اماکن عمومی، آتشکده و رصدخانه مجسم شده است. این برآیند خود متأثر از رویارویی و تعاملات فرهنگی و روابط نیروهای ساکن (مادی و معنوی) در جغرافیای تاریخی شهر گور است. نکته پایانی این که گور را می توان از معدود آثار تاریخ معماری و شهرسازی جهان دانست که تمایل به ثبت جهانی آن نه تنها گویای تحسین و احترام نسبت به پیشینیان، بلکه به عنوان سند تکامل فرم های برجسته ی فنی و معماری در تاریخ جهان خواهد بود. ارزش بازمانده های این شهر را آنگاه خواهیم دانست که به یادآوریم این بنا نخستین شهر دایره ای منظم شناخته شده ی جهان و بازتاب آن دسته از آفرینش های معماری هستند که طی سده ها، با تبادل فرهنگی بین مردمان مختلف پدید آمده اند.

فهرست منابع و مآخذ:

- ابن قدامه، ابی فرج. (بی تا). کتاب الخراج و صنعه الکتابه. ضمیمه مسالک الممالک ابن خردادبه. تهران: بی نا.
- ابن بلخی. (۱۳۶۳). *فارسنامه*. به کوشش گای لسترنج و رینولد نیکلسون، چاپ دوم، تهران: دنیای کتاب.
- ابن بلخی. (۱۳۷۴). *فارسنامه*. توضیح منصور رستگار فسایی، شیراز: بنیاد فارس شناسی.
- ابن حوقل، ابوالقاسم محمد. (۱۳۶۶). *صورة الارض*. ترجمه جعفر شعار، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر،
- ابن فقیه، ابوبکر احمد بن اسحاق همدانی. (۱۳۴۷). *ترجمه مختصر البلدان (بخش مربوط به ایران)*. ترجمه ح. مسعود، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- استخری، ابراهیم. (۱۳۶۸). *مسالک الممالک*. به اهتمام ایرج افشار، تهران: علمی و فرهنگی.
- اسماعیل، عمادالدین. (۱۳۴۹). *تقویم البلدان*. مترجم عبدالمحمد آیتی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- اصفهانی، حمزه بن حسن. (۱۳۴۶). *تاریخ سنی ملوک الارض و انبیا*. ترجمه جعفر شعار، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

انصاری، شمس‌الدین محمدبن ابی‌طالب. (۱۳۵۷). *نخبه‌الدهر فی عجایب البر والبحر*. ترجمه حمید طبیبیان، تهران: فرهنگستان ادب و هنر ایران.

بارتولد، واسیلی. (۱۳۷۲). *جغرافیای تاریخی ایران*. ترجمه حمزه سردادور، چاپ سوم، تهران: توس.

بای، یارمحمد. (۱۳۸۸). *ژئوپلیتیک تاریخی ایران*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

پورداوود، ابراهیم. (۱۳۷۷). *یشت‌ها*. تهران: اساطیر.

ثعالبی، عبدالرحمان بن محمد. (۱۳۶۸). *تاریخ ثعالبی*. ترجمه محمد فضایی، تهران: نقره.

حموی، یاقوت. (۱۳۷۵). *معجم‌البلدان*. بیروت: دار صادر.

خسروی، میرزا محمد باقر (۱۳۷۴) *شمس و طغری*، تهران: کوشش.

دریایی، تورج (۱۳۸۳) *شاهنشاهی ساسانی*، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس.

رازی، امین احمد. (۱۳۷۸). *هفت اقلیم*. مترجم سید محمدرضا طاهری (حسرت)، تهران: علمی.

زرکوب شیرازی، احمد بن ابی‌الخیر. (۱۳۵۰) *شیرازنامه*. تصحیح اسماعیل واعظ جوادی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

سامی، علی. (۱۳۴۲). *تمدن ساسانی*، شیراز: چاپخانه موسوی.

سامی، محلات. (۱۳۳۳). *تاریخ پارس در عهد باستان*، شیراز: کتاب‌فروشی محمدی.

شوارتس، پاول. (۱۳۸۲). *جغرافیای تاریخی فارس*. ترجمه کیکاوس جهان‌داری، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

شیپمان، کلاوس. (۱۳۸۴). *مبانی تاریخ ساسانیان*. ترجمه کیکاوس جهان‌داری، تهران: فرزانه روز.

شیرازی، فرصت. (۱۳۶۲). *آثار عجم*، (بی‌جا): بامداد.

شیروانی، زین‌العابدین. (۱۳۳۹). *ریاض‌السیاحه*. تصحیح اصغر حامد ربانی، تهران: انتشارات سعدی.

شیروانی، زین‌العابدین. (بی‌تا). *بستان‌السیاحه*. تهران: کتابخانه سنایی.

طبری، محمد بن جریر. (۱۳۷۵). *تاریخ طبری*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: اساطیر.

طبری، محمد بن جریر. (۱۳۶۲). *تاریخ بلعمی*، ترجمه: ابوعلی بلعمی، تهران: سروش.

فسایی، حسن بن حسن. (۱۳۸۲). *فارسنامه ناصری*. به کوشش منصور رستگار فسایی، تهران: امیرکبیر

- قزوینی، محمد بن زکریا. (۱۳۷۳). آثار البلاد و اخبار العباد. ترجمه جهانگیر میرزا قاجار، تهران: امیرکبیر.
- کریستن‌سن، آرتور. (۱۳۱۷). ایران در زمان ساسانیان. ترجمه رشید یاسمی، تهران: بی‌نا.
- کیانی، محمد یوسف. (۱۳۷۵). پایتخت‌های ایران. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- گدار، آندره. (۱۳۷۱). آثار ایران، ترجمه ابوالحسن سرو مقدم، چاپ دوم، مشهد: آستان قدس رضوی.
- گیرشمن، رمان. (۱۳۸۰). ایران از آغاز تا اسلام. ترجمه محمد معین، چاپ سیزدهم، تهران: علمی و فرهنگی.
- لسترنج، گی. (۱۳۶۴). جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی. ترجمه محمود عرفان، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ دوم.
- لینچ، کوین. (۱۳۸۱). تئوری شکل شهر. ترجمه سید حسین بحرینی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مجمل‌التواریخ و القصص. (بی‌تا). تصحیح ملک‌الشعراء بهار؛ به‌همت محمد رضانی، (بی‌جا): (بی‌نا).
- محمدآبادی، باویل. (۱۳۵۷). ظرایف و طرایف، تبریز: انجمن استادان زبان و ادبیات فارسی.
- مستوفی، حمدالله. (۱۳۶۲). نزهةالقلوب. تصحیح گای لسترنج، تهران: دنیای کتاب.
- مسعودی، علی بن الحسین. (۱۴۰۹). مروج‌الذهب. تحقیق اسعد داغر، قم: دارالهجره.
- مصاحب، غلامحسین. (۱۳۹۲). دایره‌المعارف، تهران: امیرکبیر.
- مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد. (۱۳۶۱). احسن‌التقاسیم و معرفه‌الاقالیم. ترجمه علی نقی منزوی، تهران: شرکت مولفان و مترجمان ایران.
- مؤلف مجهول، (۱۳۶۲). حدود العالم من المشرق الی المغرب. به کوشش منوچهر ستوده، تهران: کتابخانه طهوری.
- نوروزی، رضا. (۱۳۸۴). بررسی باستان‌شناسی فیروزآباد. شیراز: دانشنامه فارس و سازمان میراث فرهنگی فارس.
- واندنبگ، لوئی. (۱۳۴۵). باستان‌شناسی ایران باستان. تصحیح عیسی بهنام، تهران: دانشگاه تهران.
- هدایت، صادق. (۱۳۴۲). زند و هومن یسن و کارنامه اردشیر پاپکان. چاپ سوم، تهران: امیرکبیر.
- هرمان، جورجینا. (۱۳۷۳). تجدید حیات هنر و تمدن در ایران باستان. ترجمه مهرداد وحدت، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

هوف، دیتریش. (۱۳۶۵). شهرهای ساسانی. در نظری اجمالی به شهرسازی و شهرنشینی در ایران، به کوشش محمدیوسف کیانی، تهران: هما.

هوف، دیتریش. (۱۳۶۶). «فیروزآباد» شهرهای ایران. ترجمه کرامت‌الله افسر، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

Daryaei, T. (2003). The Persian Gulf trade in late antiquity. *Journal of World History* 14(1): 1-16.

Huyse, P. (۱۹۹۹). Die driesprachige Inschrift Sabuhrs I. an der kaba-I Zardust (SKZ). Band I, Londers, SOAS, (Corpus Inscriptionum Iranicarum. Part I I I, Pahlavi Inscriptions).

Matheson, S. A. (1976). *Persia: An archaeological guide*. London: Faber.

Procopius. (۲۰۰۵.) *History of The Wars: The Persian War*, translate H. B. Diwing, E.text prepared by Jonathen Ingram, Jayam, and the Project Gutenberg Online Distributed Proofreading Team ([Http://www.Pgdp.net/](http://www.Pgdp.net/)). Whitehouse, D., & Williamson, A. (1973). Sasanian maritime trade. *Iran* 11: 29-49.